

ОСАДЧА Ольга Сергіївна,

викладач кафедри методики навчання, стилістики та культури української мови,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
e-mail: dolcerica@ukr.net

УДК 378 : 821

**ПРИЙОМ АЛГОРИТМІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ КОНЦЕПТІВ
ФАНТАСТИЧНОГО ТЕКСТУ НА ОСНОВІ КОНЦЕПТОСФЕРИ
ЧАРІВНОЇ КАЗКИ**

На основі аналізу оповідання Р. Росіцького «Заповідник» здійснено спробу алгоритмічного моделювання концептосфери фантастичної подорожі.

Ключові слова: алгоритм; концептосфера; мовний простір; чарівна казка; квест; концепт; диво.

Постановка проблеми. Уже впродовж не одного десятиліття використовують метод дослідження зв'язку авторського художнього тексту з фольклорною оповіддю, що передбачає порівняння сюжетної структури та функцій персонажів літературного твору і народної чарівної казки [1, с. 69]. Одним із найяскравіших прикладів є елементи казкової структури та функцій персонажів у найвидатнішому авторському творі літератури Київської Русі – «Слові о полку Ігоревім».

Мета статті. Нижче здійснено спробу алгоритмічного моделювання концептосфери фантастичної подорожі в мові оповідання Р. Росіцького «Заповідник», що ґрунтується на робочій гіпотезі про художнє моделювання у фантастичному тексті мовного простору чарівної казки [1, с. 68]. Такий підхід може бути використаний для концептуальної інтерпретації фантастичних творів різних жанрів, включаючи як науково-фантастичні, так і фентезійні, оскільки і ті, й інші базуються на квесті, найповніше реалізованому в фольклорному жанрі чарівної казки, яка виступає моделлю для фантастичного тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зближення тексту фантастичної оповіді з текстом чарівної казки досягнуте автором досліджуваного фантастичного оповідання Р. Росіцького «Заповідник» і на рівні парадигматики як набору концептів, притаманних організації казкового простору [2, с. 3] (чарівні помічники, незвичайні засоби пересування, магичні засоби подолання межі між повсякденним і казковим просторами), і на рівні синтагматики як структурної орга-

нізації розгортання казкової оповіді відповідно до закономірностей, які виявив у тексті казки В.Я. Пропп, здійснюючи такі дослідження, як «Морфологія казки» й «Історичне коріння чарівної казки».

Функції зближення авторської оповіді з казкою виконує вже назва твору «Заповідник», котра має номінативну роль, подібну до ролі назв казок на зразок «Три царства»: назва окреслює незвичайний світ із власними фантастичними закономірностями. Необхідно підкреслити, що навіть уживання слова *заповідник* у нейтральних контекстах указує на простір [3, с. 340], відмінний від повсякденного буденного. Адже заповідник – це своєрідне царство недоторканного минулого. В оповіданні заповідник – це простір природного стану речей, передусім людини, на противагу неприродним ситуаціям.

Для надання оповіді втаємниченості автор уже з перших рядків вводить до тексту деякі маркери НЕЗВИЧАЙНОГО ПРОСТОРУ, як-от *субміліціонер* – 4 рази на перші 8 речень [4, с. 3]. Як ознаку введення до чарівного простору можна розглядати й ім'я головної героїні оповіді – *Аквеліна* (від латинського – найменування орла). Слід звернути увагу на те, що вона працює в журналі, який відкрив читачам «незвичайні, простотаки екзотичні місця зовсім поряд» [4, с. 4]. Бачимо, що автор використовує таку рису архаїчного мислення, як протиставлення повсякденного і чарівного простору, причому чим архаїчнішим є світогляд, тим ближчою є межа неповсякденного світу – спершу вже за межами людського житла, за його порогом та вікнами, пізніше на межі села або поля і лісу, а згодом тільки далеко в чужому царстві. Можна припускати більш або менш усвідомлену настанову автора аналізованого твору на художню реконструкцію архаїчного магіко-міфологічного світогляду, що накладає свій відбиток

на всі використовувані мовні засоби оповідання.

Головна героїня дістається до чарівної місцевості на такому засобі, як «старенький пазик, більше схожий на музейний експонат, а не на засіб пересування» [4, с. 3], це «автомобільна реліквія» [4, с. 5]. Природно, що засіб пересування до заповідного простору – так само заповідний, архаїчний.

Чарівний простір відділений від звичайного повсякденного трьома лініями постів озброєної охорони [2, с. 67], що вказує на реалізацію ТРОЇСТОСТІ чарівної казки, так званого закону трикратного повторення. Окрім того, тут акцентований такий важливий концепт архаїчного магіко-міфологічного мислення чарівної казки, як МЕЖА між повсякденним і незвичайним простором. Нарешті, до концептосфери міфу й похідної від нього чарівної казки належать ОХОРОНЦІ іншого / чужого простору. Винятково важливий концепт оповідання, як і чарівної казки, – ДОРОГА як шлях із БУДЕННОГО, ПОВСЯКДЕННОГО в НЕЗВИЧАЙНЕ, ЧАРІВНЕ. Без дороги немислима подорож як основа динаміки оповіді чарівної казки.

Перед потраплянням до чарівного простору водій, що відповідає казковому ЧАРІВНОМУ ПОМІЧНИКОВІ, запрошує героїню заночувати в його сусідки, що може відповідати казковій Бабі-Язі, однак героїня відмовляється [4, с. 5–6].

Героїня шукає собі провідника до чарівної місцевості. *У селі вона все-таки сподівалася знайти провідника, який би допоміг їй пробратися у Заповідник* [4, с. 6]. Зрештою вона знаходить головного чарівного помічника, що вказує на ієрархію таких персонажів у творі, подібно до чарівної казки.

Поряд із героїнею головну роль в оповіді відіграє помічник-провідник, який пізніше виявляється господарем іншого / чужого / магічного простору. Він з'являється тоді й так, як і належить героєві чарівної казки: *У Аквелініній душі вже почав зароджуватися сумнів, малодушна думка кинути все і повернутися додому все частіше протискалася наперед у рядах думок оптимістичних, аж тут щаслива доля усміхнулась їй – несподівано з'явився провідник. ... перед Аквеліною немов з-під землі виріс чоловік років семидесяти (так!) п'яти, кремезний і доволі високий* [4, с. 7]. Як справжній чарівник, він не тільки вгадує

ім'я дівчини, а й інтерпретує його значення та походження [4, с. 13]. Походження слова (етимологія) постає як продовження магічних таємничих знань: адже знати походження речі та її назви в традиційному світогляді означало володіти річчю, тобто фантастичне сучасного автора природно інтегрує архаїчні уявлення. Далі в оповіданні показано, що мова виступає чи не найголовнішим коцептом окресленого в ньому фантастичного світу: *От живе собі у маленькому селі вчений і філософ, здатний змінити світ, а світ про це й не здогадується* [4, с. 36]. Образ господаря чарівного світу виступає одним із головних компонентів не тільки чарівної казки, а й більш архаїчного за неї міфу.

Дівчина несподівано для себе за допомогою чарівного помічника перетинає межу повсякденного і чарівного просторів, яку незадовго до того не змогла перетнути за допомогою великого хабаря [4, с. 8], що може вказувати на нерелевантність матеріальних чинників у чарівному просторі. Експліцитно вказано на те, що сталося диво, і саме так сприймає події головна героїня: *Але сталося диво – незнайомця пропустили, не мовивши слова, а її немовби й узагалі не помітили* [4, с. 8]. Концепт ДИВО – один із найголовніших, якщо не найголовніший, у чарівній казці, оскільки саме він за визначенням є найважливішою відмінністю її від оповіді про повсякденні побутові події.

Чарівний простір розташований буквально поряд із повсякденним, однак він має власні закономірності організації [2, с. 27] й, як було підкреслено вище, відділений від повсякденного важко проникною межею. *Офіційна інформація про Заповідник була доволі скупою і малозрозумілою. Повідомлялося, що два роки тому на місці села Т. утворилася дивна природна аномалія. Чим вона характеризувалася, зрозуміти було годі, бо канали новин безбожно спотворювали наукову інформацію. Аквеліна, змалку привчена батьком читати науково-популярну літературу, здогадувалася, що справа тут у якихось невідомих науці енергополях, бо вже через місяць після виявлення аномальної зони вільний доступ до неї припинили. За два роки про Заповідник склали купу дурних байок і поетичних легенд. <...> Чотири місяці тому Заповідник несподівано розширив свої межі. Пропускні пункти і вишки спо-*

стереження раптом потрапили у зону дії невідомого енергополя. <...> Вона ж прекрасно пам'ятала, ідучи сюди, що мобільник у Заповіднику не працює. Так само, як нікому тут не потрібні теле- і радіоприймачі [4, с. 9–11].

У чарівному просторі заповідника розташовані знерухомлені танки, які зупиняє чарівна дощечка [4, с. 10–12], – ще одне свідчення слабкості технічної та збройної сили перед магічною. Дід Корній експлікує зазначений факт: Коли навесні кордони Заповідника посунулися на сотню метрів, дубоголове військове начальство вирішило ввести бронетехніку. Ті, що ти бачила, увійшли першими, довелося зупиняти. Знак нерухомості ти мала би бачити [4, с. 14]. Усе це попахувало якщо не чаклунством, то геніальним науковим відкриттям [4, с. 49]. Ідея близькості наукового відкриття і чаклунства існувала і в античності, і в середньовіччі.

Технічні засоби співвідносні з магічними засобами [5, с. 138]: Для сучасної людини телевізор і радіо – містика [4, с. 14]. Гарантую, що навіть академіки не знають, що воно таке оті електромагнітні коливання [4, с. 15] Пор.: ...двоє незнайомих чаклували над якоюсь апаратурою [4, с. 19].

Увесь текст автора побудований як постмодерна гра з перегуками, інтертекстуальністю: слова, ужиті в творі, відсилають до інших текстів як джерел прецедентних концептів, таким чином активізуються конотативні можливості лексем. Так, простір вторгнення фантастичного в реальний світ автор називає зоною, що перегукується з такою ж назвою у фантастичному творі братів А. і Б. Стругацьких «Пікнік на узбіччі». Однак у згаданому романі фантастичний простір характеризується передусім через фізичні характеристики: звичні закони фізики там не діють, що докладно описано в тексті: кожен звичний предмет має непередбачувані властивості. Натомість в українського автора зона схарактеризована передовсім мовними засобами, зокрема – стилістичними. Тобто можна підсумувати, що в оповіданні Р. Росіцького використані широкі можливості суто мовних засобів для створення ефекту фантастичного.

Автор підкреслює філософський, етичний, медичний та інші аспекти важливості свідомого ставлення до мови й досконалого володіння нею. На наш по-

гляд, оповідання може бути визначене як соціально зорієнтована літературна казка про виняткову роль мови в житті особистості й суспільства.

Можемо запропонувати використання такого прийому дослідження фольклорного або художнього твору, зокрема оповідання Р. Росіцького «Заповідник», як побудова ланцюжка концептів. Такий прийом був раніше застосований для дослідження специфіки космогонічних текстів у їх порівнянні.

Отже, в дослідженому оповіданні вербалізовані такі концепти, як:

ГОЛОВНИЙ ГЕРОЙ – мандрівник, що відлучається з повсякденного простору й мандрує до чарівного простору, пор. у моделі чарівної казки В.Я. Проппа підкреслення важливості такого поняття, як рос. *отлучка*; з оповідання неясно, яку роль у розгортанні подій відіграє той факт, що в ролі голоного героя виступає саме молода дівчина, до того ж звична для чарівних казок тема небезпек для дівчини в чарівному лісі або інших видах неосвоєного людиною простору в оповіданні не розроблена;

ДОРОГА – обставлений перешкодами шлях із повсякденного простору в незвичайний; концепт ДОРОГА невіддільний від концепту ПОДОРОЖ, виняткового можливого як для чарівної казки, так і для творів фантастичного спрямування;

ЗАСІБ ПЕРЕСУВАННЯ (магічний), в розгляданому випадку архаїчний автомобіль, що везе головну героїню до Заповідника, який виявляється архаїчним осередком здорового природного простору;

ОХОРОНЦІ ЧАРІВНОГО ПРОСТОРУ, поіменовані в оповіданні як *субміліціонери*;

ЧАРІВНИЙ ПОМІЧНИК героя-мандрівника, в оповіданні – це звичайний водій, який, однак, доправляє дічину до незвичайного простору;

ЧАРІВНИЙ ПРОСТІР, протиставлений повсякденному просторові й відділений від нього **МЕЖЕЮ** і **ОХОРОНЦЯМИ ЧАРІВНОГО ПРОСТОРУ** [2, с. 36];

ГОСПОДАР чарівного простору, який виступає в ролі фізика і філософа, з одного боку, однак здається чаклуном, з другого боку; ім'я головного героя *дід Корній* не несе, наскільки можна зрозуміти, спеціального світоглядного навантаження [6, с. 190];

МАГІЧНІ ЗАСОБИ – в оповіданні будовані дощечки зі знаками;

ЧУЖІ – персонажі чарівного простору, наділені негативними якостями і протиставлені головному героєві; особливістю концептосфери розгляданого оповідання є те, що в ньому ЧУЖІ виступають другорядними й дрібними за своєю роллю і впливом на головного героя персонажами, тоді як ГОСПОДАР чарівного простору наділений максимально можливими позитивними якостями і сприяє головному героєві, в чому виявляється специфіка індивідуально-авторської картини світу письменника; у народних чарівних казках зазвичай головному позитивному героєві протиставлений головний негативний герой, які вступають у поєдинок, тоді як помічники, хай навіть сильні, не є господарями чарівного простору; у розгляданому фантастичному оповіданні функціональні відповідники Коція або Змія зредуковані до ролей дрібних персонажів, тоді як функціональний відповідник Баби-Яги виведений у ролі господаря чарівного простору [7, с. 167];

ДИВО – центральний концепт чарівної казки, що визначає її належність саме до такого виду фольклорних творів;

МОВА – концепт, що є центральним в індивідуально-авторській картині світу оповідання Р. Росіцького і визначає соціально-етичне і філософське спрямування твору.

Дослідженні концепти уперше з'являються в оповіданні саме в переліченому порядку, що дозволяє вибудувати вищезазначений ланцюжок концептів як концептуальний каркас оповідання.

Таким чином, У «Заповіднику» Р. Росіцького НЕЗВИЧАЙНИЙ ПРОСТІР (підкреслений назвою) – поряд зі звичайним, але вони чітко розмежовані. Вербалізовані концепти НЕЗВИЧАЙНИЙ ЧАС (кін. ХХІ ст.), НЕЗВИЧАЙНІ ПЕРСОНАЖІ, серед яких казкові ЧАРІВНИЙ ПОМІЧНИК і ГОСПОДАР ЧАРІВНОГО ПРОСТОРУ (фізик/маг), НЕЗВИЧАЙНІ ЗАСОБИ (букові дощечки зі знаками) та ДІІ. Ім'я головної героїні *Аквеліна* вказує на міфологічний образ орла (латинськ. *aquila*) як посередника між рівнями світобудови.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Система концептів роману відповідає чарівній казці та квесту ЗВИЧАЙНИЙ ПРОСТІР–МАНДРІВНИК–ДОРОГА–ЗАСІБ ПЕРЕСУВАННЯ–ОХОРОНЦІ ЧАРІ-

ВНОГО ПРОСТОРУ–ПОМІЧНИК–ЧАРІВНИЙ ПРОСТІР–ГОСПОДАР ЧАРІВНОГО ПРОСТОРУ–МАГІЧНІ ЗАСОБИ–ЧУЖІ (ворожі персонажі)–ДИВО–МОВА–ПОВЕРНЕННЯ. У стислому викладі: ЧАРІВНИЙ ПРОСТІР, де МАГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ оберігають МОВУ. Джерела прецедентних концептів: соціолінгвістичні дослідження, чарівні казки, «Велесова книга», «Пікнік на узбіччі» А. і Б. Стругацьких.

Таким чином, прийом алгоритмічного моделювання системи концептів фантастичного тексту на основі концептосфери чарівної казки дозволяє співвідносити структуру фантастичного твору і казки, виявляючи послідовність концептів, вербалізованих у тексті. У перспективі можемо запропонувати використання такого прийому дослідження для фольклорних або художніх творів як побудова ланцюжка концептів для дослідження специфіки космогонічних текстів у їх порівнянні.

Список бібліографічних посилань

1. Колесник О.С. Лінгвокогнітивний аспект функціонування міфологічних фентезі-світів у ментальному просторі мови (на матеріалі англословних творів жанру фентезі). *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. Луганськ: Вид-во Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка, 2005. № 5. С. 67–77.
2. Колесник О.С. Лінгвосеміотика міфологічного простору: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15 – загальне мовознавство. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2012. 36 с.
3. Топоров В.Н. Пространство. Мифы народов мира. М.: Советская энциклопедия, 1988. Т. 2. С. 340–342.
4. Росіцький Р.П. Місія: Фантастичні твори. Тернопіль: Богдан, 2010. 352 с.
5. Колесник О.С. Вербалізація концепту МАГІЧНИЙ ОБ'ЄКТ у британському й українському міфологічних просторах. *Проблеми зіставної семантики: Збірник наукових статей*. Київ: Вид. центр Київського національного лінгвістичного університету, 2009. Вип. 9. С. 136–141.
6. Павлова І.В. Функционирование образа сверхъестественного существа в фантастическом тексте. *Мова і культура*. Київ: Видавничий дім Д. Бураго, 2004. Вип. 7. Т. IV. Ч. 2. С. 189–195.
7. Слухай Н.В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. – Київ: Київський університет, 2005. 167 с.

References

1. Kolesnik, O.S. (2009). Verbalization of the concept MAGIC OBJECT in the British and Ukrainian mythological spaces. Problems of comparative semantics: Collection of scientific articles. Kyiv: enter of the Kiev National Linguistic University. 9. 136–141
2. Kolesnik, O.S. (2012). Lingosemiotics of the mythological space (Doctor Science Dissertation). Thesis. Kyiv: Kyiv National Taras Shevchenko University. 36 p.
3. Toporov, V.N. (1988). Space. Myths of Peoples of the World. Moscow: Soviet Encyclopedia. 2. 340–342.

- Rosickii, R.P. (2010). *Mission: Fantastic Works*. Ternopil: Bogdan. 352 p.
- Kolesnik, O.S. (2005). Linguocognitive aspect of the functioning of the mythological fantasy worlds in the mental space of the language (based on the material of the English-language works of the fantasy genre). *Visnyk of Lugansk National Pedagogical University named Taras Shevchenko*. Lugansk: Lugansk National Pedagogical University named Taras Shevchenko. 5. 67–77.
- Pavlova, I.V. (2004). Functioning of the image of a supernatural creature in a fantastic text. *Language and Culture*. Kyiv: House D. Burago. 7. Vol. IV. Part 2. 189–195.
- Slyhay, N.V. (2005). *Ethnoconcepts and mythology of Eastern Slavs in the aspect of linguoculture*. Kyiv: Kyiv University. 167 pp.

OSADCHA Olha,

Lecturer of Methods of Teaching, Stylistics and Culture of the Ukrainian Language Department,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: dolcerica@ukr.net

THE METHOD OF THE ALGORITHMIC MODELLING OF THE SYSTEM OF CONCEPTS OF A FANTASTIC TEXT ON THE BASIS OF A CONCEPTOSPHERE OF A FAIRY TALE

Abstract. Introduction. As the title implies the article describes a method of the algorithmic modeling of conceptosphere of a fantastic journey in the language of the story of the R. Rosickii "Reserve", based on the working hypothesis of artistic modeling in the fantastic text of the linguistic space of the magic fairy tale.

Such an approach can be used for the conceptual interpretation of fantastic works of various genres: science fiction, festive, since both are based on the quest, the most fully implemented in the folk genre of the magic fairy tale, which serves as a model for fantastic text. Special attention is given to the consideration of the magic space located next to everyday, but it has its own patterns of organization and, separated from the everyday hard-to-reach border. The name of the The title of the story is "Reserve" outlines an unusual world with its own fantastic laws. The word "reserve" in neutral contexts indicates

a space other than everyday commonplace. In the story, the reserve is a space of natural state of things, especially human, as opposed to unnatural situations.

Conclusion. The article gives a detailed analysis of a chain of concepts a chain of concepts that represent a magic space. This technique can be used to study the specificity of cosmogonic texts in their comparison. A method of the algorithmic modeling of conceptosphere the system of concepts of fantastic text based on the conceptosphere of a fairy tale allows you to correlate the structure of a fantastic work and fairy tale, revealing a sequence of concepts verbalised in the text.

Keywords: algorithm; conceptosphere; linguistic space; magic fairy tale; quest; concept; miracle.

Одержано редакцією 28.09.2018
Прийнято до публікації 09.10.2018

DOI 10.31651/2524-2660-2018-15-61-68
ORCID 0000-0001-5963-0451

СИМОНЕНКО Тетяна Володимирівна,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри методики навчання, стилістики та культури української мови,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
e-mail: irinka200888@i.ua

УДК 811.161.2 (047)

ПРАКТИЧНА РИТОРИКА ЛІДЕРА: МОДЕЛЮВАННЯ ЗМІСТУ ТРЕНІНГОВИХ ЗАНЯТЬ

Статтю присвячено одній із актуальних проблем теорії та практики навчання, а саме питанню про формування риторичної компетентності лідера на етапі навчання на рівні бакалаврату за спеціальністю «Політична філософія». Запропоновано новий погляд на політичну риторичну як окрему галузь наукових досліджень. Вказано на декілька основних технологій, які зумовлюють актуальність риторичного аспекту політичної діяльності (технологію подвійних стандартів, рефреймінгу, міфологізації). Проаналізовано рівень мовленнєвої вправності слухачів та їхню практичну компетентність щодо побудови політичної промови, розроблено структуру та зміст тренінгового заняття для студентів з практичної риторики, визначено ефективні завдання, що уможливають розвиток критеріїв цілісного утворення, яким є практична риторика лідера. Зокрема вказано, що структура тренінгового заняття нараховує декілька основних складових, а саме: форсинг, риторичний практикум, формулювання завдань для самостійної роботи та рефлексію.

Ключові слова: практична риторика; риторична компетентність; політична риторика; техніки сучасної політичної риторики; технології формування риторичної компетентності особистості.

Постановка проблеми. Нині ми живемо в інформаційному суспільстві, суспільстві змагальності між людиною і штучним інтелектом, нині час, коли змінюються традиційні системи навчання й управління, час, коли сам час набуває нового смислу, а мистецтво комунікації може піднести людину й забезпечити володарювання над масовою свідомістю.

Сьогодні, а саме у XXI столітті ніхто вже не сумнівається в тому, що слова – це не просто пусті звуки. Щодо сучасного лідера, зокрема лідера в політиці, то зрозуміло, що найголовнішою його зброєю є